

רבי אברהם מנחם הכהן פורטו

ריש מתיבתא – קרימונה, נשיא ואב"ד וירונה, איטליה

הנחת תפילין בחול המועד

סימן כ"ו

פסח של אשתקד היה כפסח מצרים בה'ו¹ ובשבת אחרי ד'ש דרשתי לפני ק"ק קרימונה יצ"ו כי לאחר ראיית² זה מועדים שעברו בחול המועד נחלק העם לשנים, מהם מניחין התפילין בלי ברכה ומהם אין מניחין כלל, וזה לסבת היות הק"ק הזה לקוטאי כי תושבי העיר מקדם כלם אשכנזים היו והולכים ע"פ מנהגם להניחם בלא ברכה, וחדשים מקרוב באו אשר המה ממדינות אחרות הולכים לתמם גם הם על פי מנהגם מבלי להניחם, ויש להם על מה שיסמוכו ע"פ הקבלה כדמביא הגאון קארו הלכות תפילין סי' י' (?) לא' ומאחרי אין ראוי להיות אגודות אגודות דרשתי להם כדי שלא לשנות מפני המחלוקת שכלם יניחו תפילין בלי ברכה כמנהג אשכנז, ואשר לבם חוכך לשנות מנהגם יכבדו וישבו בביתם או אצל בית הכנסת במקום שלא יראו.

ודבר זה משנה שלמה היא במסכת פסחים פ' מקום שנהגו ההולך ממקום שעושים וכו' עד ולא ישנה מפני המחלוקת³ ופי' הר"ן מדתלה מתניתין טעמא מפני המחלוקת י"ל דדוקא בפניהם הוא דאתסר הא בצנעא שרי והרמב"ם בהלכות פ' ביארו יותר וז"ל ההולך ממקום שאין עושים למקום שעושים לא יעשה נותנין עליו חומרי וכו' ואעפ"כ לא יתראה בפניהם שהוא בטל מפני האיסור ולעולם לא ישנה אדם מפני המחלוקת⁵ ובעל המגיד דייק דבריו מסוגיית הגמרא דמקשינן ממקום שאין עושים למקום שעושים לא ישנה וכו' ואמרי ליה קום עביד ותיריך רבא הכי קאמר אין בזו אלא⁶ שנוי המחלוקת מאי אמרת הרואה אומר מלאכה אסורה אמרי ליה פוק חזי כמה בטלני איכא בשוקא⁷ ומכאן למד רבינו שלא יתראה בפניהם שהוא בטל מפני האסור עכ"ל. וכל אלה אמרו בבני עיר אחרת ק"ו בבני עיר אחת שלא ישנו מפני המחלוקת, על אלה יסדתי נתתי לבני הק"ק יצ"ו.

אי לזאת כלם כאחד ענו ואמרו אמן חדשים עם ישנים אשכנזים גם איטלייני והניחו התפילין כל חול המועד מבלעדי איש אחד זה כשנתיים נתעטר בכתר החברות שמו הר"ר משה פורטו⁸ אשר הוא אשכנזי וכל גזעו מנצר שרש אשכנזי יפרה העיז פניו ויאמר לא, ואנכי לקיים הוכח

¹ בשנת ש"מ חל יו"ט ראשון של פסח בימים ה' ו'. עיין ב'כלבו' לשבת הגדול שמביא מסדר עולם שפסח מצרים היה ביום ה'.

² אולי צ"ל: ראיתי. ובכ"י מנטו: הייתי

³ פסחים נ, א

⁴ עיין בהערה הבאה

⁵ שביתת יו"ט פרק ח הלכה כ

⁶ בכ"י מנטובה: אלא מפני שנוי

⁷ שם נא, ב

תוכיח את עמיתך ביני לבינו אמרתי לו לא תתחכ' יותר מכל חכמי אשכנז וצרפת וכל הקדושים אשר בארץ המה, ולא תשנה מפני המחלוקת, וכל אלה היה ללא הועיל וכצחוק והתול בעיניו, עד כי ביום השני בחש"ם בבאו לבית הכנסת כמעט כמעט לא הניח התפילין, ואנכי⁸ גזרתי עליו בגזירת התורה בהיותה על חקי, שיניח התפילין. ולקיים גזרתי הניח התפילין ותיכף הסירים והשליכם מעל פניו, ואז רפתה רוחי למען ישקטו בלבם האיטלייני אשר שינו מנהגם להניח התפילין.

ועתה בחג הסוכות העבר והנה איש הבינים בא ועודנו מחזיק בטומאתו ובפני קהל ועדה התפלל בלי תפילין, וככלב שב על קיאו להחזיק במחלוקת, ובאמת היטב חרה לי, כי עודף על אשר הרע בדבר עצמו, היה מצחק נגדי⁹ ומתריס בי תברך התינוקות, והנה בהיותי אז שליח ציבור קראתיו לספר תורה ולא רציתי לתת לו מי שברך, אמרתי לו גם ברך לא אברכך גם קלל לא אקללך, עד אם יחרצו משפטיך שאר גאוני הדור. כי לאשר עברת גזרתי שרוי לך כי אינני חס על כבודי, אכן לאשר תעבור שמנה מצות עשה¹⁰ בזדון ולא דלא תתגודדו, עליך ליתן הדין ע"פ חכמי הדור. אז החציף פניו ואמר בפני קהל ועדה כי לגבי ידיה אסור גמור הוא, וכל המניחים תפילין יעשו איסור גדול.

ועתה אתם ספרים¹¹ מורי התורה ראו איך מלאו לבו לומר שכמה גאוני עולם אשר נשמתם צרורה בצרור החיים עשו אסור, כי על כן על מכ"ת הדבר מוטל להכריחו על אפו ועל חמתו לבטל מנהגו, דממנהגו הזה אתו העם לזלזל במצות תפילין, וכל מנהג שיכול לבא ממנו קלקול ועברה, על ראשי הדור לבטלו. כי ההיא דפר' מקום שנהגו¹² בבני חוזאי מפרשי חלה מאורז, אמרו ליה לרב יוסף, אמר(ו) ל(י)ה[נ] ניכלה זר באפי[נ]ה[נ]. וההוא הוה גזרה דילמא אתו לאפטורי מן החיוב על הפיטור.

ואף אם יעשה סמוכות לדבריו מדעות האומרים שלא להניחם, כלל גדול יש בדינו ולדעתי הוא בירושלמי דיבמות¹³, כל הלכה שהיא רופפת בידך ואי אתה יודע מה טיבה צא וראה מאי עמא דבר ונהוג. וכבר נתפשט בכל תפוצת אשכנז וצרפת להניחם ואין הלכה רופפת בידם, ק"ו לבטל מצות עשה מן התורה¹⁴, ואפי' אותם האומרים שלא להניחם מסכימים לילך אחרי המנהג ושללא לשנותו, שהרי הרשב"א עצמו כדמביא הקאר"ו¹⁵ שאומר שלא להניחם השיב בסי' ס"א שנשאל אם י"ט שני של גליות מניחין תפילין מאחרי הוא כחול לגבי מת, והשיב שאסור בתפילין, ואחרי כל ראיותיו אמר פוק חזי מאי עמא דבר. הרי שעשה יסוד על המנהג.

⁸ בכ"י מנטובה התיבה כאן לא ברורה

⁹ בכ"י מנטובה: 'בעדי'

¹⁰ כמבואר בבבלי מנחות מד, א ולקמן

¹¹ בכ"י ירושלים ועתה אתם ההרי' מורי התורה...

¹² בבלי פסחים נ, ב

¹³ פרק ז הלכה ג דף מ, א וכ"ה בירושלמי מעשר שני ה, ב

¹⁴ בכ"י מנטובה: 'של תורה'

¹⁵ סימן לא

עוד אצלי¹⁶ ראייה ברורה דחול המועד לאו י"ט מקרי, ואם אמרו י"ט לאו זמן תפילין הוא¹⁷ דאקרי אות, אין נכלל בו חולו של מועד, דהרי משנה שלמה היא בפ' בתרא דמגילה¹⁸ בראשי חדשים ובחולו של מועד קורין ארבע, זה הכלל כל שיש בו מוסף ואינו י"ט קורין ארבע, וזה אינו כי אם בראשי חדשים וחולו של מועד. הרי שהמשנה אומרת בברור שאינו י"ט, א"כ מה יש לו עוד צדקה.

וקרוב אני לומר שהמשנה מנהג בדבר שיש לו עיקר מן התורה ולבטל שמנה מצות עשה, דהכי איתא בפ' התכלת¹⁹ דכל מי שאינו מניח תפילין עובר שמנה מצות עשה ופירש"י²⁰ שמנה פרשיות יש בהם, ואכל חדא קיימי תרי עשה וקשרתם לאות על ירך והיו לטוטפות בין עיניך, נכנס בגדר דזקן ממרא, דבפ' הנחנקים²¹ איכא פלוגתא דתנאי, דר' יהודה אומר אפי' בדבר שעיקרו מן התורה וחידושו מדברי סופרים, ותפילין עיקרן מן התורה ופירוש זמנם מדברי סופרים. עם כי זקן²² ממרא אינו נדון עד שהגיע להוראה, ומורה שלא כדין בהאי גזרא לא הגיע לכאלה²³.

אכן לפחות נפל ברשת לאו דלא תסור, שכן כתב הרמב"ם פ' ראשון דממרים וז"ל הגזרות והתקנות והמנהגות כל א' וא' מאלו השלשה דברים מצות עשה לשמוע להם והעובר על כל א' מהם עובר בלא תעשה. ועוד לא יהיה הכא אלא לאו דלא תתגודדו, ראוי לכל תופס תורה²⁴ לאפיק ליה מאודניה דעתו ולקצץ נטיעות המחלוקת דב"ד אחד בעיר אחת לא יהיו פלג מורי' כדברי ב"ש ופלג כב"ה, והחולק הזה לאו כב"ד איהו חשיב לחלק ולומר דדוקא ב"ד אחד איכא בהו לא תתגודדו אבל תרי בתי דינין לא, דלאו כב"ד יחשב, מאחרי הוא נותר לבדו ונחלק לצד אחד מכל הק"ק, ובפרט דאתו העם לזלזוליה במצות תפילין, ומה גם עתה בדורותינו אלו דלא אכשור דרי ואינם בני תורה, ועמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו נכחה חומרות מים התלמוד חש..(?) אפי' כנגד הדין, משום שאינם בני תורה, כההיא דרב דאסר כחל לבני טלטפו"ש שלא היו נזהרים בבשר וחלב²⁵, ובפ"ק דעירובין גבי מבוי שנפרץ וכו'²⁶ וההיא דבני בשכר²⁷ ומוגרמת בטבעת הגדולה דאתא לקמיה דרב²⁸ וכאלה רבות, כ"ש בזה דע"פ הדין הוא. ואם כה יאמרו מתנגדי החומרא, דאתי לידיה קולא הוא, דאתי לזלזוליה בחול המועד אם

¹⁶ בכת"י נראה: אצלו

¹⁷ תיבת הוא הושמטה בכת"י מנטובה

¹⁸ פרק ד משנה ב

¹⁹ מנחות מר, א

²⁰ ד"ה 'בשמונה עשה'

²¹ סנהדרין פז, א

²² בכ"י מנטובה: הזקן

²³ בכ"י מנטובה: לאלה

²⁴ בכ"י מונטיפיורי יתכן שכתוב: לומד תורה

²⁵ חולין קי, א

²⁶ עירובין ו, א

²⁷ שבת קלט, א

²⁸ בבא קמא צט, ב

יניחו תפילין ולשויה חול. כבר באה תשובתו בצדו, לכן באה הפשרה להניחם בלא ברכה, מהם יכירו העם דאיכא קצת מועד. הרי דהחולק לא היתה כוונתו רק להתירם כנגד רבים, כלומר ראו שאני חכם. והחולק על הרבים דינו חרוץ, דהרי ר' אליעזר אותו היום ברכוהו בשביל שהיה חולק כנגד רבו, ואף שבת קול סייעו ואותו היום הביאו כל טהרות שטיהר ושרפם²⁹. אף כי הקטן הזה יש להכריחו בשער שעבר בו³⁰ יחזור בו בפני קהל ועדה.

ואם הגאון קאר"ו ז"ל פסק שלא להניחם³¹ הלא פסק ע"פ מנהגו כמנהג הספרדים³² וכדעת הרמב"ם אשר כל השלחן ערוך ערוך על פיו, וכל חכם לב יראה ויבין דהגאון קאר"ו לבו נוקפו עליו דהרי בסי' תקמ"ה אהיה דכתב תפילין ומזוזות דאסור לאחרים בשכר ולעצמו מותר ז"ל כתב הסמ"ג אסור לכתוב וכו', ובירושלמי מפרש רב בד"א להניח פי' וכו', הכריח עצמו להעמיד הירושלמי אליבא דתרוייהו לדברי המתירין ולדברי האוסרין, וכל חכם אשר לו עינים בראשו יראה כמה יש מן הדוחק והחולשא בפ' האוסרין, מצורף דאי הוה אצל הגאון ז"ל מוחלט ולאסור גמור הנחתן, מה לי לישב הירושלמי ולשקול ולטרי דלא אליבא דהלכתא, אדרבא יעלה ויבא לחזק סברת האוסרין, אלא ודאי לא היה בדעתו להכריע בדבר ולהחשיב המניחים התפילין לעוברי עבירה כאשר יחשוב החכם הזה.

ועוד דהאוסרים להניחם סומכים על דעת הרשב"א³³ אשר תפס דרך התוספו' וכדכתב הגאון קאר"ו³⁴ וז"ל ושמעתי שמקודם היו מניחים תפילין בח"ה כדעת הרא"ש ואח"כ מצאו בספר הזהר וכו', ועל פיו נמנעו להניחם וכו'. וכי הרשב"א בא וביטל המנהג בא"י. וגם³⁵ היחשוב החולק כי הרשב"א אשר היה הנשר הגדול שהיה קם הוא לבדו וביטל המנהג, ודאי היה קם למנין בהתאסף יחד מספר רב מגאונים³⁶ ואלופים אשר היו בא"י וביטלו המנהג, אך שכל יחיד ויחיד יקום לבטל מנהג³⁷ ולבנות במה לעצמו, לא תהא כזאת בישראל, וכבר נתפשט המנהג בכל תפוצת אשכנז להניחם ולא נתבטל מנהגם, אין ראוי שיחיד יעשה מנהג לבדו ואין לו לשנות כאמור, ואם ישנה ידו על התחתונה.

ולתקן את אשר עוות, לא נשאר אלי³⁸ רק דעת המקובלים אשר לגבי ידידי ראמות לאויל חכמה³⁹, ודעת קדושים לא ידעתי, הן אחת החכמה קדושה ומקודשת בביאורי שמותיו ומדותיו

²⁹ בבא מציעא נט, ב

³⁰ בכ"י מנטובה: בשער שעבר כן יחזור בו

³¹ שו"ע וב"י אור"ח לא, ב

³² ז"ל הבית יוסף בסימן לא; 'ועכשיו נהגו כל בני ספרד שלא להניחם בחול המועד ושמעתי שמקודם היו מניחים אותם בחול המועד כדברי הרא"ש ואח"כ מצאו שכתב רבי שמעון בר יוחי במאמר אחד שאסור להניחם בחול המועד ועל כן נמנעו מלהניחם בחול המועד, וכן כתב מורי דודי הה"ר יצחק קארו ז"ל בתשובה'.

³³ שו"ת הרשב"א חלק א סימן תרצ

³⁴ ב"י סימן לא

³⁵ בכ"י מנטובה יש כאן תיבה לא ברורה.

³⁶ בכ"י מונטיפיורי: הגאונים

³⁷ בכ"י מונטיפיורי: המנהג

³⁸ אולי צ"ל: אצלי. ובכ"י ירושלים נראה: אליו.

³⁹ הוא ע"פ משלי כד, ז 'ראמות לאויל חכמות בשער לא יפתח פיהו'. וברש"י; ראמות לאויל חכמות - מין אבן יקרה שאינה

של הבורא ובצירופי השמות ובאצילות ובפירושי הספירות ובכל סוד נסתר, אכן בדברי הבינים אסור ומותר טהור וטמא אין לנו אלא דברי התלמוד הויות דאביי ורבא אשר מימרת רבינא ורב אשי נתקבל בכל תפוצת ישראל כמו שמביא הרמב"ם בפתיח' לספר היד⁴⁰, ועם כי הזוהר והתיקונים לעת עתה נתפשטו, לאו רבי שמעון בן יוחאי חתום עליה. הרמב"ן ובחי"י ור' אליעזר מגארמיז"א ור' יהודה החסיד אשר היו שרי צבאות בחכמה הקדושה ודאי לא היו שרוים בחושך, ולא נמלט אחד מהם להזכיר ספר הזוהר ולא התיקונים, ולעת הזאת כל מלחך פינכי ירצה להתגדל ולבנות במה לעצמו ולהרוס כמה עשיי"ם ולאוי"ן מן התורה בעשות ע"פ הזוהר, אנו אין לנו אלא⁴¹ דברי התלמוד והגאונים הפוסקי אשר מימיהם אנו שותים בצמא.

והא לכם תשובת הגאון מהר"ר שלמה לוריא ז"ל אשר הוא היה האיש אשר במדינת פולוניא ורוסיא הניח אחריו ברכה תלמידי' מוסמכים להוראה למאות ונדפסו תשובותיו בק"ק קראק"ה, עם כי עדיין לא נתפשטו בגלילות אלו וז"ל⁴² תשובה אהו' ידידי המשכיל הר' מרדכי בר' תנחום יצ"ו ששאלת אותי על מנהגי אם להניח תפילין של יד בישיבה או בעמידה, מפני שראית הרבה מן המדקדקים בדקדוק עניות להניח תפילין של יד בישיבה. דע אהוב חרשים מקרוב באו ורוצים להיות מכת המקובלים וממדרשי הנעלמים ומחלשי הראות לא יביטו באור הזוהר ולא ידעו מוצאו ומובאו וכוונתו, אלא שכך מצאו בספרי רשב"י. ודע אהוב שכל רבותי ואבותי הקדושים ששמשו גאוני עולם ראיתי מהם שלא נהגו כך אלא כדברי התלמוד והפוסקים, ואם היה רשב"י עומד לפנינו וצוה לשנות המנהג שנהגו הקדמונים, לא אשגיחני ביה כי ברוב דבריו אין הלכה כמותו, וכאשר כתב הקאר"י. וראייה לזה שהוא כתב סודות גדולות ואזהרות נפלאות שאין לברך שתי ברכות על תפילין של ראש ושל יד, ואנו לא אשגיחני ביה ומברכין שתיים, גם הוא כתב המניח תפילין בח"ה חייב מיתה ואנחנו מניחין ומברכין עליהם, ואף שבני א"י אינן מניחין תפילין כלל בח"ה לפי שהרשב"א בא וביטל המנהג לפי סברתו שתפס דעת ר"י בעל התוס' ולא שחשו לבד לדברי הזוהר, ולא האמר שהזקנים שהיו לפנינו לא ידעו מהספרים החיצונים שנמצאו לע"ע ביד הלומדים, הלא האגור⁴³ נמי כתב שמצא ג' דינים בהזוהר וזה שזכרתי אחד מהם⁴⁴, וכל הקדמונים למדו דקדוק והרבה בספר ההוא ואעפ"כ לא חש לזה, כי האמת שהוא עצמו כתב שלא מצא דבר זה בכל המחברים שראה בימיו. ועתה פקח עיניך וראה אם היה בזה ממש, אי אפשר שלא הזכירו שום מחבר א', גם לא אישתמיט רמז בתלמוד בבלי וירושלמי ספרא ופסיקתא ושאלתות, ויפה כוונת הקאר"י שהביא הרבה דברים מהזוהר וזה

מצויה כמה דתימא ראמות וגביש (איוב כח) כלומר כל חכמה דומה לכסיל כאבן יקרה וכמרגליות לקנות לומר איך אעסוק בתורה מתי תעלה בידי:

⁴⁰ הרמב"ם בהקדמה ליד החזקה: 'נמצא, רבינא ורב אשי וחבריהם, סוף גדולי חכמי ישראל, המעתיקים תורה שבעל פה, ושגזרו גזירות, והתקינו התקנות, והנהיגו מנהגות, ופשטה גזירתם ותקנתם ומנהגותם בכל ישראל, בכל מקומות מושבותם וכו'. אבל כל הדברים שבגמרא הבבלי, חייבין כל ישראל ללכת בהם, וכופין כל עיר ועיר, וכל מדינה ומדינה, לנהוג בכל המנהגות, שנהגו חכמי הגמרא, ולגזור גזירותם, וללכת בתקנותם. הואיל וכל אותם הדברים שבגמרא, הסכימו עליהם כל ישראל.

⁴¹ בכ"י מנטובה: כ"א <כי אם>

⁴² שו"ת מהרש"ל סימן צח, התשובה כאן מובאת בשינויי לשון מהנדפס לפנינו.

⁴³ האגור הלכות תפילין סימן פד

⁴⁴ הנחת תפילין של יד בישיבה ושל ראש מעומד.

לא הביא, כי לא חש לזה.

ועוד דע שכוונת רשב"י לחלק תפילין של יד משל ראש וכאלו הן בנויין על שתי יסודות, שתפילין של יד הוא רמז לתפילה מיושב, ושל ראש לתפילה מעומד, ואזיל לטעמיה שכתב נמי⁴⁵ המניח תפילין בח"ה חייב מיתה משום שתפילין של יד הוא הרמז לה ושל ראש רמז לשבתות וי"ט, ואנחנו אין חושבין לזה, אלא שתייהן עניין אחת הוא וקשירה א' היא, אלא שזהו כנגד הרא"ש וזהו כנגד הלב. ומי שבא לדרוש ידרוש, אבל האמת יורה דרכו ומי שלא ידע להשיג סודה על הנכון בקל יבוא לקצץ בנטיעות.⁴⁶

לכל הדברים האלה ונוסף טעמים ונימוקים אשר לחסרון פנאי לא העלתי על ספר, ראוי למחות האיש הזה על העמוד, דהרי העובר על מצות עשה בזדון מכין אתו עד שתצא נפשו⁴⁷, ולפחות לגזור עליו אשר בפומבי ישוב ויאמר כי לא יפה עשה, כדי לבטל המחלוקת, ולא תהיה ח"ו תורתינו נעשה כשתי תורות והגיע לנו עון וחלול ה' אצל עמי הארצות, וכל הזריז לגזור עליו כאלה יהיה משובח, ושכרו יהיה כפול מן השמים.⁴⁸

בכת"י מונטיפיורי

נאם הצעיר והקטן, אברהם מנחם מפורטו הכהן ... פה קרימונא :

בכת"י מנטובה

אחרי כתבי מצאתי און לי באבודרה"ם בהלכות פסח⁴⁹ דף כ"ו.. אחרי שהביא דעת הרא"ש ז"ל בדבר הזה הביא מדרש וז"ל שהשי"ן שהיא רשומה בתפילין היא רומזת לג' מאות ימים בשנה שמניחים תפילין כשתסיר שבתות וי"ט, ואם תסיר ימי חול המועד לא יהיו כל כך :

⁴⁵ זהר חדש שיר השירים

⁴⁶ ע"כ מתשובת מהרש"ל.

⁴⁷ כתובות פז, ב

⁴⁸ בכ"י ירושלים כאן מסתיימת תשובה כ"ו.

⁴⁹ אבודרהם סדר תפלות של חול המועד פסח וכן הוא בארחות חיים סימן כ"ז [מביאו הב"י בסימן לב] וברכנו בחיי כי תבא עה"פ 'וראו כל עמי הארץ'.

רבי יצחק (זליקמ"ן) חפץ צ"ל

מרבני ודייני קרימונה

סימן כ"ז

דברי עמיתי האלוף הכהן יצ"ו הנ"ל נכונים הם למבין וישרים לישרי לב וכמסמרות נטועים בל ימוטו, ולא יפה עשה האלוף הר"ר פלוני להתריס נגדו, בפרט שתלמידו הוא, ולא טוב בעמיו עשה להעמיד במה לעצמו להפריש עצמו מן הציבור כמנהג וותיקין וגדולים הפוסקים, ואם איזה קהילות חששו לדברי רשב"י וחזרו [מ]מנהגם אשר נהגו להניח תפילין בחש"מ, עשו אותו ככנופי' ובהסכמה, ולהיות שבגדרי המנהגים דברו והאריכו למעניתם כל הפוסקים, וכן כבר דבר בו האלוף הכהן הנ"ל יצ"ו כפי הצריך לו, א"כ במקום שיש לקצר אין להאריך לי⁵⁰.

ובכן הנני מסכים לדברי האלוף מהר"ר אברהם מנחם כ"ץ⁵¹ יצ"ו וגוזר על האלוף הר"ר פלוני הנ"ל, שמכאן ולהבא כל זמן יבא בחש"מ לב"ה של אשכנזים הנוהגים להניח תפילין שיניחם גם הוא.

ועל אשר התריס כנגד האלוף רבו, יבקש ממנו מחילה ויפייסו ויקבל עליו במנין בפני עשרה לעשות כנדון הזה ככל אשר גזר עליו, ובזה השלום יברך את עמו בשלום, אתכליא עם עליא⁵².

כה דברי דרחים רבנן יצחק המכונ' זליקמ"ן בר גרשון חפץ קרימונה ר"ח כסליו שמ"א לפ"ק:

⁵⁰ כוונתו: אין לי להאריך

⁵¹ בכ"י ירושלים במקום התיבות 'מהר"ר אברהם מנחם כ"ץ' כתוב כאן 'אמפ"ך'.

⁵² אתכליא עם עליא – תלמידי חכמים עם עמי ארצות, והוא מחולקין צב, א' ליבעי רחמים איתכליא על עליא דאלמלא עליא לא מתקיימין איתכליא' – על תלמידי החכמים לבקש רחמים על עמי הארצות שאילולא עמי הארצות לא היו הת"ח מתקיימים. והשווה תרומת הדשן סימן קכח.

רבי רפאל יוסף טריוויס זצ"ל

אב"ד סביונטה, ומדייני פירארה

סימן כ"ח

בפרק הקומץ רבה⁵³ גרסי' אמר רב כהנא אם רב אם יבא אליהו ויאמר אין חולצין במנעל שומעין לו, אין חולצים בסנדל אין שומעין לו שכבר נהגו העם בסנדל וכו'. ובפ' מקום שנהגו⁵⁴ שנינו אל ישנה מפני המחלוקת.

מכאן ראוי להוכיח באותן קהילות שנהגו ללבוש תפילין בחש"מ, יש להם לקיים מנהגם ומנהג אבותיהם, ואין אדם רשאי לשנות המנהג בפניהם דהא במסכת סופרים⁵⁵ איתא שאין הלכה נקבעת אלא עד שיהיה מנהג, ומייתי לה המרדכי בריש הפועלים⁵⁶.

ואע"פ שמצאו לשון הזוהר שהביא מהר"י קאר"ו בהלכות תפילין לסייע מנהג הספרדים, וסימניך ישמעאל כהנא מסייע כהני, ולא רשב"י חתים עלה. כי בעלי התוספות פסקו בהדיא בפ' המוצא תפילין⁵⁷ שמניחין אותן וכתב וכן עמא דבר וכתבו שמביאים ראיה מסוף פ"ק דביצה⁵⁸ גבי משלחים תפילין ששנינו שם זה הכלל כל שנאותין (ממנו)⁵⁹ בו ב"ט משלחים אותו ומפרש בגמרא כל שנאותין בו בחול משלחין אותו ב"ט ופירש"י התם וכן הר"ן ז"ל דלאתויי תפילין אתא דאי נמי לביש ואנח להו ב"ט ליכא איסורא, מיהו סנדל המסומר לא דמאן דחזי אמר מדשרו רבנן לשלחו ש"מ מותר לנועלו. ודיוקם הוי דאפי' ב"ט ליכא איסורא ללבושם כ"ש שבח"ש <שבחולו של מועד> ראוי להניחם ואינו חייב מיתה כפי הלשון שהביא הקאר"ו⁶⁰ אדרבא בסמ"ג עשאין סימן כ"ב פסק כלשון הירושלמי⁶¹ וכתב שכן פסקו רבינו שמשון ורבינו ברוך⁶² ור"ת, ואות פסח וסוכות הוא בעשיית מלאכה ובח"ה מותר מן התורה עכ"ל. ומה שכתב⁶³ רשב"א בשם התוספות לא ידעתי אם הם התוספות שנדפסו כי בפסק אדם גדול שנמצא בזה הועתק לשון התוספות דלעיל ובפ' הקומץ ובשלהי ביצה דמשמע משם שיש להניח תפילין בחש"מ, ועתה מה לנו לבקש נוסחאות חדשות והרי לפנינו כל אלה גאוני עולם וסמ"ק⁶⁴ שפסקו

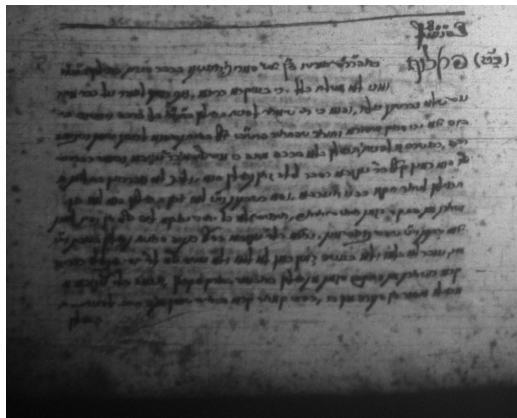
⁵³ מנחות לב, א⁵⁴ פסחים נ, ב⁵⁵ פרק יד הלכה יח⁵⁶ סימן שסו⁵⁷ עירובין צו, א ד"ה 'ימים' ובפסקי תוס' סימן קפו⁵⁸ טו, א⁵⁹ לפנינו בגמרא הגרסא: כל שנאותין בו, אולם במרדכי גרס 'כל שנאותין ממנו'. ובכ"י ירושלים ליתא לתיבת 'ממנו'.⁶⁰ בב"י סימן לא⁶¹ מו"ק יב, ב⁶² בספר התרומה סוף הלכות תפילין⁶³ שו"ת הרשב"א סימן תרצ, הובא בתשובת רא"מ פורטו בקטע 'ועוד דהאוסרים להניחם' מב"י סימן לא, עיי"ש.⁶⁴ דפו"ר סימן קנא: 'ואין מניחין תפילין בשבתות וימים טובים ובחול המועד טוב להניח בלא ברכה שאינו עובר משום בל

שצריך להניחם, והרא"ש שנוהגים כמותו⁶⁵ באיסור והיתר פסק בהל' תפילין⁶⁶ שהמברך לא הפסיד ובנו בעל הטורים⁶⁷ העיד עליו שהיה מברך עליהם בחש"מ, ויש המנהג שהוקבע כפי שטתם. מעתה מי ערב לבו לגשת לשנות המנהג הישר הזה בפניהם של הנוהגים מנהג אבותיהם. ואשכח במסכת תענית⁶⁸ שרב חשב להפסיק אות' שהיו אומרים הלל בר"ח ואח"כ חזר בו ואמר מנהג אבותיהם בידם. ולא מנע אותם מטעם שב אל תעשה ולא מטעם ברכה לבטלה. ומי שרוצה שלא ללבשם, הגם שהוא עובר על כל תטוש תורת אמך לכל הפחות ראוי לעשות לו בצנעא, דהרי כתב הר"ן ז"ל⁶⁹ וכיון דמפני המחלוקת הוא ולא מדינא, י"ל דוקא בפניהם הוא דאתסר הא בצנעא שרי.

וע"כ האי פלגא שהתריס נגד הרב הכהן יצ"ו לא טוב עשה לזלזל בכבוד הרב. שנית, שעבר על מנהג אבותיו ועבר על כל תטוש תורת אמך. שלישית, שאפי' היה גר מארץ אחרת ובא ממקום שאין עושין למקום שעושין היה ראוי גם מחויב עליו לעשות מעשיו בצנעא ולא בפרהסיא מפני המחלוקת.

ועל ג' עבירות הללו ראוי למתחו על העמוד עד ישוב וניחם ויבקש מש"ו⁷⁰ מאת הקב"ה ומאת הק"ק יצ"ו והרב הנז' ואז יהיה נקי מפשע רב.

נאם רפאל יוסף טריוויס כ"ח כסליו השמ"א פה פיררה:

כת"י מונטיפיורי 480 – תשובה כ"ט

תוס'ף' ובדפוסים מאוחרים (סימן קנג) נוסף: 'ובחול המועד יש להסתפק וטוב להניחין בלא ברכה שאינו עובר משום כל תוס'ף'.

⁶⁵ בכ"י מטובה: כאיהו

⁶⁶ סוף סימן טז

⁶⁷ סימן לא

⁶⁸ תענית כח, ב

⁶⁹ פסחים ריש פרק מקום שנהגו

⁷⁰ מש"ו – מחילה שלימה וגמורה, ומאמור"ר נר"ו שמעתי שכנראה לשון 'שלימה וגמורה' השתלשלה מלשונם בקניינים 'גו'ש' – גמור ושלם.

רבי שמואל יודא קצנאלבוגן זצ"ל

אב"ד וינציה

סימן כ"ט

האלוף כמהרר"ם פור"ט כ"ץ יצ"ו האריך מעניתו בדבר הנחת תפילין בחש"מ, ואני לא אשלח כלל ידי בעיקרא דדינא.

אך ראיתי לעורר על דבר אחד עם שלא נדרשתי עליו, והוא כי מי שיאמר להניח תפילין בחש"מ בלי ברכה ויחשוב כי בזה יצא ידי ספק אסור, וחומר שהחמיר הרשב"י ז"ל בהנחתם, הוא לדעתי טעות ושגיאה רבה, דפשרה זו להניח התפילין בלא ברכה אינה כי אם אליבא דר' עקיבא.

וביאור דברים אלו הוא, דאנן ק"ל כר' עקיבא דסבר לילה זמן תפילין הוא⁷¹ ולכך לא מברכין בחליצת תפילין לשמור חקיו כבני מערבא⁷², והא דשבתות וי"ט לאו זמן תפילין הוא לאו מן ושמרת את החקה הזאת מימים ימימה⁷³, מימים ולא כל ימים נפקא ליה, אלא מן והיו לאות⁷⁴ יצאו שבתות וי"ט שהם גופם אות, נמצא דלר' עקיבא דס"ל <דסבירא לן> כוותיה המניח תפילין בשבת וי"ט אינו עובר לא בלאו ולא בעשה, דאין כאן לא לאו ולא עשה, אלא לר"י הגלילי דדריש קרא דושמרת את החקה הזאת אתפילין, כמבואר בפ' הקומץ⁷⁵.

ונראה דלר' עקיבא אפי' אסור מן התורה אין בו, דהכי קאמר קרא בימים שאין אתה חייב להניח תפילין, לאפוקי בימים שהם גופם אות, שאי אתה חייב בהם בתפילין, וכן כתב הקארו ז"ל סי' ל[א] ובהא דאמר ר' עקיבא יצאו שבתות וי"ט שהם גופם אות, נפל הספק אי חולו של מועד גם הוא בכלל י"ט שהרי גופם אות או לא, והמסתפקים מניחי תפילין בלי ברכה כי היכי דלא לבא לידי ספק ברכה לבטלה⁷⁶, וממ"נ עבדו שפיר כיון דספיקא לא הוי אלא בחיוב ופטור, אי חש"מ לא איקרי אות וחייב בתפילין הרי יצאו ידי חובת תפילין דברכות אינם מעכבות, ואי חש"מ איקרי אות מ"מ לא עבדי אסורא במה שהניחו תפילין, דאפי' המניחם בשבת לא עביד אסורא מן התורה.

אבל מידי ספק אסור כדעת הרשב"י ז"ל ודאי לא יצא, דלדידיה האסור הוא בהנחת תפילין ולא בברכה תליא מילתא וזה פשוט. כתבתי את זה כי ראיתי טועים בדבר.

⁷¹ עירובין צו, א

⁷² כמבואר בנדה נא, ב בתור"ה 'ולבני מערבא'

⁷³ שמות יג, י

⁷⁴ שמות יג, ט

⁷⁵ עירובין שם

⁷⁶ כמובא בריטב"א מועד קטן יט, א וכך הנהיג רא"מ פורטו כמבואר בתשובתו, וע"ע לעיל בהערה שבסוף תשובת רבי רפאל טריוויש דעת הסמ"ק להניח בלא ברכה, וכן בהגהות שבספר הנייר הלכות חול המועד, ובפסקי תוס' למנחות סימן קכא, ובאגודה עירובין סימן צז מביא שכן נהג רבינו פרץ.

ובנדון שלנו האי החולק לא יאות עביר לבנות במה לעצמו שלא להניח תפילין בחש"מ במקום שנוהגים להניחם, ומה גם עתה שהתריס כנגד רבו שגזר עליו להניחם והוא היקל בכבודו ובמוראו, אשר על זה היה ראוי לגערה ונזיפה לולי דאוריין ובר אוריין הוא. גם כי על דעתי כונתו היתה רצויה, כי ירא לנפשו מחמת אסור.

ע"כ אמרתי הימים הראשונים יפלו, מכאן ואילך חושבנא, שכן גוזרני עליו שיפייס רבו האלוף כמהרר"ם פור"ט יצ"ו בדברים, וידעתי כי כ"ת רך לרצות, ולא יפרוץ עוד גדר מקומו. ואם חביבים עליו דברי הרשב"י ז"ל יכבד וישב בכיתו בחש"מ ויעשה שם מה שלכו חפץ,

נאם הטרוד שמואל יודא קצנאלבוגן

כותב ביד רפ"ה ב' אדר השמ"א בווינצ"א.

פסח של אשכנז פ"ס בנחמ חז"ל בפ"נ נאשכר אמרין כרס
 יושב לט"ז ק"ץ קריאות יצ"ו מ' דאוריין פ"י"י וס' חושב
 שטבין במול סמוע נחלק פ"ע לט"ט חס' מטמין ספסלן בל
 ברס נחש אין מטמין בל, נוס' לט"ט פ"י"י סקן סגס לקווא
 מ' מוסב: פ"י"י חקט' בלס אשכנזי' פ"י"י נחל"ס נ"ס חש"מ
 לט"ט בלס ברס, נחש"ס חקט' בלס אשכנזי' פ"י"י חש"מ חש"מ אשכנזי'
 כול"ס לט"ט בלס אשכנזי' פ"י"י חש"מ חש"מ אשכנזי'
 חש"מ חש"מ נוס' סקט' בלס אשכנזי' פ"י"י חש"מ חש"מ אשכנזי'
 חש"מ חש"מ נוס' סקט' בלס אשכנזי' פ"י"י חש"מ חש"מ אשכנזי'
 חש"מ חש"מ נוס' סקט' בלס אשכנזי' פ"י"י חש"מ חש"מ אשכנזי'
 חש"מ חש"מ נוס' סקט' בלס אשכנזי' פ"י"י חש"מ חש"מ אשכנזי'
 חש"מ חש"מ נוס' סקט' בלס אשכנזי' פ"י"י חש"מ חש"מ אשכנזי'
 חש"מ חש"מ נוס' סקט' בלס אשכנזי' פ"י"י חש"מ חש"מ אשכנזי'

רבי יעקב ב"ר אברהם שלמה הכהן

מרבני ודייני וינציה

סימן ל

מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלקים וגו' לכן יראתי לגשת ולהכניס ראשי בין גאוני עולם וקדושי עליון בדין הנחת תפילין בחש"מ, ובמאסנ' דרב אכרעי לא נעילא⁷⁷, ואומר מה שאחז"ל⁷⁸ הללו מכשירין, והללו פוסלין, הללו מזכין והללו מחייבין, ואלו דברי אלהים חיים וכבר נהרא נהרא כפשטיה.

ובמה שקם ההוא מרבנן ופער פיו בפני קהל ועדה ואמר דלגבי ידיה אסור גמור הוא להניח תפילין בחש"מ וכל המניחים תפילין עבירה הוא בידם, באמת לא טוב עשה בעמיו, להוציא לעז על כל גאוני עולם ושוכני עפר ז"ל שהנהיגו זה כמה מאות שנים להניח תפילין בחש"מ, ולא בקהל א' בלבד אלא בכל מדינת אשכנ"ז ופו"ל ופי"הם ובכל קהילת אשכנזים מכל איט"ליאה. ולא זו בלבד שהתריס כנגד רבו האלוף הכהן הגדול כמהר"ר מנחם יצ"ו שגזר עליו (שלא)⁷⁹ יניח תפילין בחש"מ שלא יהרוס מה שהוא בנה להיות כל הקהל יצ"ו באגודה אחת. והנה לא אצא לקראתו בראיות ברורות שאין לשנות מנהג מקומו בפניהם מפני המחלוקת ולא לעשות אגודות אגודות, כי קמחא טחינא אטחן בזה באשר כבר בנדון זה האריך האלוף הכהן יצ"ו הנ"ל בעל המעשה ושאר האלופים הגאונים הנזכרים אחריו בראיות ברורות.

אבל אחת אדבר וירוח לי שיראה ויביט האי פלגאה בתשובת הרא"ש כלל ד' סימן י' מה שכתב בענין הזכרת הגשם עד שבועות באותו⁸⁰ וכו' והוכיח כפי דעתו בראיות ברורות, ומ"מ בסוף התשובה כתב בזה הלשון ובראותי כי הטו את לב הקהל לבלתי קבל ממני דברי אלהים חיים גם אני חזרתי בי מלשאול ולהזכיר בב"כ שאני (א)[מ]תפלל בו אעפ"י שהייתי יכול לשאל אע"פ שאני יחיד כיון שצורך רבים היא, מ"מ לא רציתי לעשות אגודות אגודות עכ"ל. הרי אנו רואים איך היה קשה עליו לבטל מנהג המקום וחזר בו אף ממה שהיה נראה בעיניו דברי אלהים חיים, וגם מהררי"ק שרש"ט האריך מאד כמה יש לדקדק ולהקפיד ולישב מנהג המקומות וגם נמצא בתשובות הגאון מהרר"י מי"נץ ז"ל סי' י"ו⁸¹ שדחק עצמו להעמיד המנהג שבימי הפורים הבחורים והבחורות ההולכים במא"סקרי ואנשים לובשים בגדי נשים ונשים לובשים בגדי אנשים ויש לחוש לאסור משום לא ילבש גבר שמלת אשה, ונראה מתוך דברי התשובה ההיא שהיה אחד ששמו גרשם בונ"ה פאצי"ו שכתב סרה על זה המנהג, והגאון ז"ל הנ"ל כתב עליו בזה הלשון ואין בלבישה זו הרהור עבירה לאפוקי מלבו של פלגאה וצדוקי ומוחרם גרשם

⁷⁷ על דרך לשון חז"ל בקידושין מט, א – 'מסאנא דרב מכרעאי לא בעינא'.

⁷⁸ עירובין יג, ב

⁷⁹ צ"ל שגזר עליו שיניח תפילין בחש"מ

⁸⁰ נראה 'מדינה'.

⁸¹ במהדורת מונקאטש תרנ"ח הוא סימן יז דף פ, ב

בונ"ה פאצי"ו המדבר והמהרהר אחר מטתן של גדולים וחסידי עולם זצ"ל עכ"ל, הרי אנו רואים שאפי' בביטול מנהג שאינו של כלום היה מקפיד הגאון ז"ל הנז' עליו לקיימו, וקרא להמתנגד ההוא צדוקי ומוחרם, שלא להוציא לעז על שוכני עפר ז"ל שכבר ראו המנהג ההוא ולא מיחו בהם. א"כ עאכ"ו היה לו לזה החולק לחוש לקמחיה⁸² ולא לבזות בפרהסיא מנהגם ומה שנהגו כל אבותיו.

וגם לא בנקל נכון לכל אחד לבנות במה לעצמו להראות יש און לי. הלא הביא הגאון קאר"ו בא"ח סי' ל"ד באלו המניחים ב' זוגות תפילין כדי לקיים דברי רש"י ודברי ר"ת ז"ל הביא תשובה אשכנזית⁸³ וז"ל, וכמדומה הואיל ולא נהוג מחזי כיוהרא ואין ליטול את השם אלא מי שמוחק ומפורסם בחסידות עכ"ל. הרי לפנינו הגם שתפילין של אלו פסולים לאלו ואין בזה שום נדנוד אסור להניח שתייהם להוציא עצמו מיד ספק, אפ"ה סבר בעל התשובה ההוא דמחזי כיוהרא כיון דנהוג עלמא כרש"י ז"ל.

ע"כ אני אומר שהחולק הזה יעשה אזניו כאפרכסת לשמוע לדברי רבו האלוף הכהן הגדול יצ"ו ולדברי שאר האלופים הנזכרים אחריו וישים לבבו למסילה העולה בית אל, ואל יטה מן הדרך אשר הראו, ובין יבין את אשר לפניו וידום וישתוק ויקבל שכר על השתיקה ועל הפרישה ולא ישוב עוד לעשות בפרהסיא נגד מנהגם כאשר עשה עד כה, ויפייס רבו הכהן הגדול יצ"ו כאשר סדרו אליו כל הגאונים הנ"ל, ואבא על החתום להיות גם אני סניף לדבריהם ושלוש רב לרבנן ולתלמדהון,

נאם יעקב בכמ' אברהם שלמה ז"ל הכותב ביום ו' כ"א אדר שמ"א לפ"ק פה וינצ"יאה

⁸² ע"פ סוכה נד, א

⁸³ תשובות מהרי"ל סימן קלז

רבי אביגדור ציווידאל זצ"ל

מרבני ודייני וינציה

סימן לא

יבא טוב ויקבל טוב מטוב לטובים, יבא טוב זה האיש החולק כי טוב הוא, ויקבל טוב טוב טעם ודעת מטוב טובים דחכימי ארבעה משיבי סער האלופי הנז', המדברים אתו טובים סור מרע ועשה טוב לטובים למען עשות כיום הזה אך טוב לישראל דלא לייתי לאנצויי, אברא שהחולק יתיצב⁸⁴ על דרך לא טוב ליקח עצמו לצד אחד ולחלוק ולפקק על מנהג קדום נהוג ע"פ גדולי עולם ככל מדינה ומדינה בכל עיר ועיר תושבי אשכנזים אשר ידענו ואשר שמענו, וכבר דברי האלופים די והותר בתורת המנהגות כמה וכמה יפים כחם במסמרות נטועים בל ימוטו, על דבריהם אחת וצדק אין להוסיף, אך את הדבר הזה אדבר, לולי דמסתפינא אמינא דבמקום ששנו להניח תפילין בחש"מ קשה הדבר להתיר להיות כל איש שורר בביתו ולהתפלל בצנעא בלי הנחתן אם דירתו קבוע שם, כי מנהג אבותינו תורה היא ואפי' בחדרי חדרים לא נוסיף לשנות את פקידתם משום ואל תיטוש תורת אמך. כי מה שכתב הר"ן בפ' מקום שנהגו דמותר לשנות בצנעא בתוך ביתו אינו אלא לאחד מב' פנים, הפן הא' למי שנכנס מעיר אחרת לתוך אותה העיר ודעתו לחזור למקומו, הפן הב' אם המנהג מנהג טעות ודכותאי, אבל למי שדירתו קבוע באותה העיר ושהמנהג אינו בטעות הא ודאי לא התיר הר"ן לשנותו בצנעא, וכן משמע ריהטא דלישנא עיין עליו.

ועתה במנהגינו להניח תפילין בחש"מ הנהוג ע"פ אנשים שלמים הם אתנו אנשי שם זקנים שבדור, מי הוא זה ואי זה הוא אשר מלאו לבו לאמר במה שנהגו בו, הוא מנהג בטעות. אוי לאותה בושא אוי לאותה כלימה. ולפי זה אם יסתר איש במסתרים למלאות נפשו לשנות מנהגם, לגבר כזה אשר דרכו נסתרה קורא אני עליו שלא עשה כראוי.

אך אמנם בראותי שהגאונים הנז' כולו בחדא מחתא מחתינהו עונים ואומרים, אם חביבים עליו דברי הרשב"י כבוד אלדים הסתר דבר יבא באפל ביתו ואם⁸⁵ יעשה מה שלבו חפץ, אבטל דעתי מפני דעתם כדת לעשות, דאפשר דיש לחלק בין המשנה מנהג המקום בקום עשה למשנה בשב ואל תעשה, בשב לא תעשה אפשר דמותר לשנותו בצנעא.

בכן אשים דברתי אל האיש החולק ואומר, במה שרוצה לשנות בפרהסיא ידו (א)[ע]ל התחתונה, ואם בעל נפש הוא יתקן המעוות ויחזור מקלקולו בפני קהל ועדה, הפה שאסר הוא הפה שיתיר. ואף גם זאת יעשה יפייס את רבו וינקה מפשע רב, אם ייטיב שאת ואם לא ייטיב לפתחו חטאת רובץ, ואני הנני מסכים עם האלופים הנז' ככל אשר שתו עליו ולטותייהו יהא ברוך בצוארו, על טובו אני בוטח שהטוב יקבל בשמחה ובטוב לבב כי קרבת אלדים לו טוב, טוב ה' למעוז ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב,

דורש טוב לעמו אביגדור ציווידאל אשר במהרה ירוץ את דברו כ"ח אדר שמ"א:

⁸⁴ נראה להגיה 'התיצב'

⁸⁵ נראה דצ"ל: ושם יעשה